Iqlim o‘zgarishi sharoitida aholi salomatligi va demografik takror barpo bo‘lishning o‘ziga xosliklari

Urganch davlat pedagogika instituti
Geografiya va iqtsodiy bilim asoslari yo’nalishi
Razzoqov Shohrux Umidbek o‘g‘li

Annotatsiya: Ushbu maqolada iqlim o‘zgarishi sharoitida aholi salomatligi va demografik takror barpo bo‘lish jarayonlarining o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. Iqlim o‘zgarishining haroratning ko‘tarilishi, ekstremal ob-havo hodisalarining ko‘payishi, suv resurslari tanqisligi hamda ekologik muhitning yomonlashuvi orqali inson salomatligiga ko‘rsatayotgan ta’siri yoritilgan. Shuningdek, ushbu omillarning tug‘ilish, o‘lim, migratsiya va aholi sonining tabiiy o‘sish ko‘rsatkichlariga ta’siri ilmiy jihatdan baholangan. Tadqiqot natijalari iqlim o‘zgarishiga moslashish va aholi salomatligini muhofaza qilish bo‘yicha samarali choralarni ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: iqlim o‘zgarishi, aholi salomatligi, demografik takror barpo bo‘lish, tug‘ilish, o‘lim, migratsiya, ekologik omillar, global isish, aholi o‘sishi, sog‘liqni saqlash, demografik jarayonlar, moslashuv strategiyalari.

Kirish

XXI asrda iqlim o‘zgarishi insoniyat oldida turgan eng dolzarb global muammolardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Atmosferaga issiqxona gazlarining ortib borishi natijasida Yer yuzida o‘rtacha haroratning ko‘tarilishi, qurg‘oqchilik, suv toshqinlari, issiqlik to‘lqinlari va boshqa ekstremal tabiiy hodisalarning soni va intensivligi ortib bormoqda. Mazkur jarayonlar nafaqat tabiiy muhitga, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda.

Aholi salomatligi iqlim o‘zgarishining eng ta’sirchan yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Haroratning keskin oshishi yurak-qon tomir, nafas olish tizimi va yuqumli kasalliklarning tarqalish xavfini kuchaytiradi. Suv va oziq-ovqat xavfsizligining buzilishi esa aholining, ayniqsa bolalar va keksalarning sog‘lig‘iga salbiy ta’sir

ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ekologik sharoitlarning yomonlashuvi va tabiiy resurslar tanqisligi aholi migratsiyasining kuchayishiga sabab bo‘lib, demografik jarayonlarning hududiy tarkibida muhim o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi.

Demografik takror barpo bo‘lish aholi sonining tug‘ilish, o‘lim va migratsiya jarayonlari orqali yangilanib borishini ifodalaydi. Iqlim o‘zgarishi ushbu jarayonlarning har biriga bevosita va bilvosita ta’sir etib, aholi soni va tarkibining shakllanishida muhim omilga aylanmoqda. Shu sababli iqlim omillari bilan demografik jarayonlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganish zamonaviy geografiya, demografiya va sog‘liqni saqlash fanlarining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Iqlim o‘zgarishi bugungi kunda insoniyat taraqqiyotiga ta’sir ko‘rsatayotgan eng muhim global muammolardan biri hisoblanadi. So‘nggi o‘n yilliklarda atmosfera haroratining muntazam oshib borishi, yog‘inlar taqsimotining o‘zgarishi, qurg‘oqchiliklar, suv toshqinlari, chang bo‘ronlari va boshqa ekstremal ob-havo hodisalarining ko‘payishi dunyo mamlakatlari qatorida O‘zbekiston uchun ham jiddiy ekologik va ijtimoiy-demografik muammolarni yuzaga keltirmoqda. Mazkur jarayonlar nafaqat tabiiy muhitga, balki aholi salomatligi, mehnat faoliyati, turmush sifati va demografik rivojlanish ko‘rsatkichlariga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda.

Aholi salomatligi mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Iqlim o‘zgarishi natijasida yuzaga kelayotgan ekologik muammolar inson organizmiga turli yo‘llar orqali salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, yoz oylarida kuzatilayotgan anomal issiqlik to‘lqinlari yurak-qon tomir kasalliklari, arterial gipertoniya, qon aylanish tizimi buzilishlari hamda nafas olish organlari kasalliklarining ko‘payishiga sabab bo‘lmoqda. Yuqori harorat sharoitida organizmning fiziologik moslashuv mexanizmlari kuchli zo‘riqishga uchraydi va bu holat, ayniqsa, keksalar, bolalar hamda surunkali kasalliklarga ega shaxslar orasida sog‘liq bilan bog‘liq muammolarni kuchaytiradi.

Iqlim o‘zgarishining aholi salomatligiga ta’siri suv resurslari bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Suv tanqisligi va suv sifatining yomonlashuvi ichimlik suvi bilan bog‘liq kasalliklarning tarqalish xavfini oshiradi. Qurg‘oqchil hududlarda suv manbalarining qisqarishi natijasida sanitariya-gigiyena talablariga rioya qilish imkoniyatlari cheklanadi. Bu esa ichak infeksiyalari, gepatit va boshqa yuqumli kasalliklarning tarqalishiga zamin yaratadi. Shu bilan birga, suv resurslarining

kamayishi qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish hajmiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatib, oziq-ovqat xavfsizligi bilan bog‘liq muammolarni yuzaga keltiradi.

Atmosfera havosining ifloslanishi ham iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq holda aholi salomatligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Sanoat korxonalari, transport vositalari va energetika obyektlari tomonidan chiqarilayotgan zararli gazlar issiqxona effekti kuchayishiga sabab bo‘lish bilan birga, inson salomatligi uchun xavf tug‘diradi. Havoda mayda chang zarralari va toksik moddalar miqdorining ortishi bronxit, astma, allergik kasalliklar hamda o‘pka faoliyati bilan bog‘liq boshqa kasalliklarning ko‘payishiga olib keladi. Ayniqsa, yirik shaharlarda urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi natijasida ekologik vaziyatning murakkablashishi aholi salomatligiga qo‘shimcha xavf omillarini yuzaga keltirmoqda.

Iqlim o‘zgarishi demografik takror barpo bo‘lish jarayonlariga ham bevosita ta’sir etadi. Demografik takror barpo bo‘lish tug‘ilish, o‘lim va migratsiya ko‘rsatkichlari orqali namoyon bo‘lib, aholi soni va tarkibining yangilanib borishini ifodalaydi. Ekologik muhitning yomonlashuvi va sog‘liq bilan bog‘liq muammolarning ortishi o‘lim darajasining oshishiga sabab bo‘lishi mumkin. Ayniqsa, tabiiy ofatlar, issiqlik to‘lqinlari va yuqumli kasalliklarning tarqalishi ayrim hududlarda o‘lim ko‘rsatkichlarining vaqtinchalik oshishiga olib keladi.

Tug‘ilish jarayonlari ham iqlim omillari ta’sirida ma’lum darajada o‘zgaradi. Iqtisodiy barqarorlikning pasayishi, ekologik xavotirlarning ortishi hamda yashash sharoitlarining murakkablashuvi oilalarning farzand ko‘rish haqidagi qarorlariga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ekologik xavf yuqori bo‘lgan hududlarda tug‘ilish darajasi nisbatan pasayish tendensiyasiga ega bo‘ladi. Bu holat uzoq muddatda aholi sonining tabiiy o‘sish sur’atlariga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Migratsiya iqlim o‘zgarishining demografik jarayonlarga ta’sir etuvchi muhim yo‘nalishlaridan biridir. Suv tanqisligi, yer degradatsiyasi, cho‘llanish va qishloq xo‘jaligi mahsuldorligining pasayishi natijasida aholi yashash uchun qulay hududlarga ko‘chishga majbur bo‘lmoqda. Iqlim migratsiyasi deb ataluvchi ushbu jarayon ayrim hududlarda aholi sonining kamayishiga, boshqa hududlarda esa ortiqcha demografik bosim yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi. Natijada hududiy demografik tarkib va aholi joylashuv tizimida sezilarli o‘zgarishlar yuz beradi.

O‘zbekiston sharoitida Orolbo‘yi mintaqasi iqlim o‘zgarishi va ekologik inqirozning aholi salomatligi hamda demografik rivojlanishga ta’sirini yaqqol namoyon etuvchi hudud hisoblanadi. Orol dengizining qurishi natijasida yuzaga kelgan ekologik muammolar atmosfera havosining chang va tuz zarralari bilan ifloslanishiga olib keldi. Bu esa aholi orasida nafas olish tizimi, yurak-qon tomir va allergik kasalliklarning ko‘payishiga sabab bo‘ldi. Hududdagi noqulay ekologik vaziyat migratsiya jarayonlarini kuchaytirib, ayrim aholi punktlarida aholi sonining kamayishiga olib kelmoqda.

Iqlim o‘zgarishi sharoitida aholi salomatligini muhofaza qilish va demografik barqarorlikni ta’minlash davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Sog‘liqni saqlash tizimini iqlim xavflariga moslashtirish, ekologik monitoringni kuchaytirish, aholini sifatli ichimlik suvi bilan ta’minlash hamda sanitariya-gigiyena infratuzilmasini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ekologik ta’lim va aholi o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish orqali iqlim o‘zgarishining salbiy oqibatlarini kamaytirish mumkin.

Kelajakda iqlim o‘zgarishining salomatlik va demografik jarayonlarga ta’siri yanada kuchayishi prognoz qilinmoqda. Shu sababli ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish, hududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda moslashuv strategiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Aholi salomatligini mustahkamlash, ekologik xavfsizlikni ta’minlash va demografik rivojlanishning barqarorligini saqlash iqlim o‘zgarishi sharoitida mamlakat taraqqiyotining muhim omillaridan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Intergovernmental Panel on Climate Change. Climate Change 2023: Synthesis Report. Geneva: IPCC, 2023.
2. World Health Organization. Climate Change and Health. Geneva: WHO, 2023.
3. United Nations. World Population Prospects 2024. New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2024.
4. United Nations Development Programme. Human Development Report 2023/2024. New York: UNDP, 2024.

5. World Bank. Climate Change, Health and Economic Growth. Washington, DC: World Bank, 2023.
6. Abdurahmonov Q.X. Demografiya. – Toshkent: Noshir, 2021. – 384 b.
7. Soliyev A., Buriyeva M., Nazarov M. Demografiya asoslari. – Toshkent: Universitet, 2020. – 320 b.
8. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. O‘zbekistonning demografik rivojlanishi bo‘yicha statistik to‘plam. – Toshkent, 2024.
9. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi. O‘zbekistonda iqlim o‘zgarishi va uning oqibatlari. – Toshkent, 2023.
10. UNEP. Global Environment Outlook 7. Nairobi: United Nations Environment Programme, 2024.

GLOBAL SCHOLARS
SCIENTIFIC PUBLISHING